

РАҚАМЛИ КУЗАТУВ ВОСИТАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШДА ШАХСИЙ ҲАЁТ ДАХЛСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ КАФОЛАТЛАРИ

Гиёсов Билолбек Жумазода

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси

“Киберхавфсизликни ҳуқуқий таъминлаш” мутахассислиги магистранти

Аннотация. Мазкур мақолада рақамли кузатув технологияларининг жадал ривожланиши шароитида шахсий ҳаёт дахлсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий кафолатлари таҳлил қилинган. Хусусан, юзни таниб олиш технологиялари, биометрик идентификация тизимлари, сунъий интеллект асосидаги мониторинг механизмлари ҳамда давлат ва хусусий сектор томонидан амалга оширилаётган рақамли кузатув амалиётининг инсон ҳуқуқларига таъсири ўрганилган. Мақолада GDPR, Европа Иттифоқининг AI Act хужжати, БМТнинг рақамли муҳитда шахсий ҳаёт дахлсизлигига оид ёндашувлари ва халқаро тажрибалар таҳлил қилиниб, миллий қонунчиликни такомиллаштириши юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган. Шунингдек, «privacy by design» ва «security by design» концепциялари асосида рақамли тизимларни яратиши зарурати асослаб берилган.

Калит сўзлар: рақамли кузатув, шахсий ҳаёт дахлсизлиги, биометрик маълумотлар, юзни таниб олиш технологияси, сунъий интеллект, маълумотларни ҳимоя қилиш, privacy by design, рақамли ҳуқуқлар.

Кириш

Бугунги глобал рақамлашув жараёнида давлат бошқаруви, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти, жамоат хавфсизлиги ва рақамли хизматлар соҳасида рақамли кузатув технологияларидан кенг фойдаланилмоқда. Айниқса, сунъий интеллектга асосланган кузатув тизимлари, юзни автоматик таниб олиш технологиялари, катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қилиш платформалари ва биометрик идентификация механизмлари давлатлар учун жиноятчиликка қарши курашиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ҳамда бошқарув самарадорлигини оширишнинг муҳим воситасига айланмоқда.

Шу билан бирга, мазкур технологияларнинг назоратсиз ёки етарли ҳуқуқий чекловларсиз қўлланилиши инсоннинг конституциявий ҳуқуқлари, хусусан, шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқига жиддий хавф туғдирмоқда. Рақамли кузатув воситалари орқали фуқароларнинг ҳаракатланиши, мулоқоти, онлайн фаолияти, биометрик маълумотлари ва шахсий одатлари ҳақида катта ҳажмдаги

маълумотларни йиғиш имконияти пайдо бўлди. Бу эса давлат ва фуқаро ўртасидаги муносабатларнинг янги шаклини вужудга келтирмоқда.

Халқаро тадқиқотларда таъкидланишича, рақамли кузатув технологиялари давлат бошқарувини тубдан ўзгартириб, давлат-фуқаро муносабатларида назорат ва маълумот тўплашнинг янги моделини шакллантирмоқда. Айниқса, давлат органлари томонидан шахсий маълумотларни йиғиш, сақлаш ва таҳлил қилиш жараёнлари рақамли бошқарувнинг марказий элементига айланиб бормоқда.

Шу нуқтаи назардан, рақамли кузатув воситаларини қўллашда шахсий ҳаёт дахлсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий кафолатларини илмий жиҳатдан тадқиқ қилиш долзарб аҳамият касб этади.

1. Рақамли кузатув тушунчаси ва унинг замонавий шакллари

Рақамли кузатув — бу ахборот-коммуникация технологиялари орқали шахснинг ҳаракатлари, мулоқоти, жойлашуви, биометрик белгилари ёки рақамли фаолияти ҳақидаги маълумотларни йиғиш, сақлаш, таҳлил қилиш ва мониторинг қилиш жараёни ҳисобланади.

Замонавий рақамли кузатув технологияларига қуйидагилар киради:

- юзни таниб олиш технологиялари;
- CCTV ва интеллектуал видеокузатув тизимлари;
- биометрик идентификация платформалари;
- геолокация мониторинги;
- интернет ва ижтимоий тармоқ фаолиятини таҳлил қилиш;
- сунъий интеллект орқали хулқ-атворни прогноз қилиш тизимлари;
- катта маълумотлар (Big Data) таҳлили.

Айниқса, юзни таниб олиш технологиялари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида кенг қўлланилмоқда. Ушбу технологиялар орқали камера тасвирлари ёки видеолар асосида шахсларни автоматик аниқлаш имконияти мавжуд. Бироқ бундай технологиялар инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига бевосита таъсир кўрсатиши сабабли ҳуқуқий жиҳатдан қатъий тартибга солиниши лозим.

Халқаро тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, юзни таниб олиш технологиялари биометрик маълумотларни қайта ишлашнинг энг сезгир шаклларидан бири ҳисобланади. Чунки ушбу технология инсон юзи орқали унинг шахсини автоматик идентификация қилиш имкониятини яратади. Бу эса оддий видеокузатувдан фарқли равишда шахсни тўғридан-тўғри кузатиш ва унинг ҳаракатларини мониторинг қилишга олиб келади.

Рақамли кузатув технологияларининг яна бир хавfli жиҳати — уларнинг оммавий кузатув механизмига айланиб кетиш эҳтимолидир. Масалан, реал вақт режимида ишлайдиган юзни таниб олиш тизимлари жамоат жойларидаги шахсларнинг ҳаракатларини доимий мониторинг қилиш имкониятини беради. Бу

эса фуқароларнинг эркин ҳаракатланиш ҳуқуқи ва шахсий ҳаёт дахлсизлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

2. Шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқининг ҳуқуқий моҳияти

Шахсий ҳаёт дахлсизлиги инсоннинг асосий ва табиий ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. Ушбу ҳуқуқ инсоннинг шахсий маълумотлари, мулоқоти, оилавий муносабатлари ва шахсий ҳаётига ноқонуний аралашувдан ҳимоя қилишга қаратилган.

БМТнинг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳар бир инсоннинг шахсий ҳаёти, уй-жойи ва ёзишмалари дахлсизлиги кафолатланган. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда ҳам шахсий ҳаётга асоссиз аралашув тақиқланган.

Рақамли муҳитда мазкур ҳуқуқ янада мураккаб тус олмоқда. Чунки рақамли платформалар ва давлат ахборот тизимлари орқали инсон ҳақида улкан ҳажмдаги маълумотларни йиғиш имконияти пайдо бўлди.

Олимлар таъкидлашча, замонавий рақамлашган жамиятда шахсий ҳаёт тушунчаси анъанавий ёпиқ муҳитдан чиқиб, маълумотлар айланмаси билан бевосита боғлиқ бўлиб қолмоқда. Шу боис, шахсий ҳаётни ҳимоя қилиш масаласи фақат маълумотларни сақлаш эмас, балки уларни йиғиш, қайта ишлаш ва тарқатиш жараёнларини ҳам қамраб олиши керак.

Бугунги кунда шахсий маълумотларни ҳимоя қилишнинг қуйидаги принциплари муҳим аҳамият касб этмоқда:

- қонунийлик;
- мақсадга мувофиқлик;
- мутаносиблик;
- маълумотларни минимал йиғиш;
- шаффофлик;
- фойдаланувчи розилиги;
- хавфсиз сақлаш.

Айниқса, мутаносиблик принципи рақамли кузатув соҳасида муҳим аҳамиятга эга. Унга кўра, давлат томонидан амалга оширилаётган кузатув чоралари қонуний мақсадга хизмат қилиши ва инсон ҳуқуқларига нисбатан ортиқча чекловлар келтириб чиқармаслиги лозим.

3. Рақамли кузатув ва инсон ҳуқуқлари ўртасидаги зиддиятлар

Рақамли кузатув технологиялари хавфсизлик ва жамоат тартибини таъминлаш учун муҳим восита ҳисобланса-да, улар инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ жиддий зиддиятларни келтириб чиқармоқда.

Биринчидан, оммавий кузатув тизимлари фуқароларда доимий назорат остида эканлиги ҳақидаги психологик таъсирни шакллантиради. Бу эса инсонларнинг фикр билдириш эркинлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Иккинчидан, биометрик маълумотларнинг тарқалиб кетиши ёки ноқонуний фойдаланилиши хавфи юқори. Биометрик маълумотлар паролдан фарқли равишда ўзгартириб бўлмайдиган маълумотлар ҳисобланади. Шу сабабли уларнинг сизиб чиқиши катта хавф туғдиради.

Учинчидан, сунъий интеллект асосида ишлайдиган юзни таниб олиш тизимларида алгоритмик хатолар ва дискриминация ҳолатлари кузатилиши мумкин. Айрим тадқиқотларда юзни таниб олиш алгоритмлари айрим этник гуруҳларга нисбатан юқори хатолик кўрсатиши қайд этилган.

Тўртинчидан, давлат ва хусусий сектор ўртасида маълумот алмашинувининг кучайиши фуқаролар ҳақидаги маълумотларнинг назоратсиз тарқалишига олиб келиши мумкин.

Шу боис, рақамли кузатув технологияларидан фойдаланишда инсон ҳуқуқлари ва хавфсизлик ўртасидаги мувозанатни таъминлаш долзарб вазифа ҳисобланади.

4. Халқаро ҳуқуқий тажриба ва замонавий ёндашувлар

Европа Иттифоқи шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш соҳасида энг ривожланган ҳуқуқий механизмлардан бирини шакллантирган. GDPR (General Data Protection Regulation) шахсий маълумотларни қайта ишлашда қонунийлик, шаффофлик ва маълумотларни минимал йиғиш принципларини белгилаб берди.

GDPRга мувофиқ, биометрик маълумотлар махсус тоифадаги маълумотлар ҳисобланади ва уларни қайта ишлаш фақат қатъий ҳуқуқий асослар мавжуд бўлган тақдирдагина амалга оширилиши мумкин.

Европа Иттифоқининг AI Act хужжати эса сунъий интеллект тизимларини хавф даражасига қараб тартибга солишни назарда тутди. Хусусан, реал вақтда жамоат жойларида юзни таниб олиш технологияларидан фойдаланишга нисбатан жиддий чекловлар белгиланган.

Европа инсон ҳуқуқлари суди амалиётида ҳам рақамли кузатув технологиялари инсон ҳуқуқларига таъсири бир неча бор кўриб чиқилган. Суд қарорларида давлат органлари томонидан амалга оширилаётган кузатув чоралари аниқ ҳуқуқий асосга эга бўлиши ва мутаносиблик принципига жавоб бериши шартлиги таъкидланган.

Бундан ташқари, халқаро илмий тадқиқотларда «Privacy by Design» концепцияси кенг муҳокама қилинмоқда. Ушбу ёндашувга кўра, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш механизмлари рақамли тизим яратилишининг дастлабки босқичиданоқ интеграция қилиниши лозим.

Шунингдек, «Security by Design» концепцияси рақамли тизимларда хавфсизлик механизмларини бошиданок жорий қилиш зарурлигини назарда тутди.

Замонавий ёндашувларга кўра, қуйидаги принциплар муҳим аҳамиятга эга:

– профилактик ёндашув;

- тизимга интеграция қилинган ҳимоя;
- фойдаланувчи манфаатларига йўналтирилганлик;
- шаффофлик;
- ҳисобдорлик;
- хавфларни олдиндан баҳолаш.

5. Миллий қонунчиликни такомиллаштириш зарурати

Рақамли кузатув технологияларининг кенгайиб бораётгани миллий қонунчиликни ҳам такомиллаштиришни талаб қилади.

Аввало, биометрик маълумотларни қайта ишлаш тартибини аниқ белгилаб берувчи махсус ҳуқуқий механизмларни кучайтириш зарур.

Иккинчидан, давлат органлари томонидан рақамли кузатув воситаларидан фойдаланиш учун аниқ ҳуқуқий асос ва суд назорати механизмини жорий қилиш лозим.

Учинчидан, рақамли кузатув тизимларини жорий қилишдан олдин инсон ҳуқуқларига таъсирини баҳолаш механизмини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, фуқароларга ўз маълумотлари ҳақида ахборот олиш ва уларни ўчириш ҳуқуқини таъминлаш зарур.

Бешинчидан, юзни таниб олиш технологияларидан оммавий жамоат жойларида фойдаланиш бўйича аниқ чекловлар белгилаш мақсадга мувофиқ.

Шу билан бирга, давлат органлари ва хусусий сектор учун қуйидаги мажбурий талабларни белгилаш мақсадга мувофиқ:

- маълумотларни минимал йиғиш;
- маълумотларни шифрлаш;
- мустақил аудит;
- алгоритмларнинг шаффофлиги;
- биометрик маълумотларни сақлаш муддатини чеклаш;
- маълумотлар сизиб чиқиши ҳолатларида жавобгарлик механизмлари.

6. Рақамли кузатув соҳасида ҳуқуқий кафолатларни кучайтириш бўйича таклифлар

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Рақамли кузатув технологияларидан фойдаланишнинг аниқ ҳуқуқий чегараларини белгилаш.

2. Биометрик маълумотларни қайта ишлаш бўйича махсус қонунчилик механизмларини кучайтириш.

3. Давлат органлари томонидан оммавий кузатув тизимларини қўллашда суд санкцияси талабини жорий қилиш.

4. Юзни таниб олиш технологияларини жамоат жойларида қўллаш бўйича қатъий чекловлар белгилаш.

5. «Privacy by Design» ва «Security by Design» принципларини давлат ахборот тизимларида мажбурий талаб сифатида жорий қилиш.

6. Рақамли кузатув тизимларини мустақил аудитдан ўтказиш амалиётини жорий этиш.

7. Фуқароларнинг шахсий маълумотлари билан ишлашда шаффофлик ва ҳисобдорлик механизмларини кучайтириш.

8. Сунъий интеллект асосидаги кузатув тизимларида дискриминация ва алгоритмик хатоларнинг олдини олиш бўйича ҳуқуқий стандартлар ишлаб чиқиш.

9. Рақамли кузатув соҳасида мустақил назорат органини ташкил этиш.

10. Фуқароларнинг рақамли ҳуқуқлари бўйича ҳуқуқий саводхонлигини ошириш.

Хулоса

Рақамли кузатув технологиялари замонавий давлат бошқаруви ва жамоат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бироқ мазкур технологияларнинг назоратсиз ривожланиши инсон ҳуқуқлари, айниқса шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқига жиддий хавф туғдириши мумкин.

Шу сабабли, рақамли кузатув технологияларидан фойдаланишда хавфсизлик ва инсон ҳуқуқлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш муҳим вазифа ҳисобланади. Бунинг учун рақамли кузатув соҳасида аниқ ҳуқуқий механизмлар, мустақил назорат тизими, шаффофлик ва ҳисобдорлик принципларини жорий қилиш зарур.

Айниқса, биометрик маълумотларни ҳимоя қилиш, сунъий интеллект тизимларининг шаффофлигини таъминлаш ва «Privacy by Design» принципларини амалиётга татбиқ этиш рақамли ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда.

Демак, рақамли трансформация жараёнида инсон кадр-қиммати ва шахсий ҳаёт дахлсизлигини устувор қадрият сифатида сақлаб қолиш демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Gstrein O.J., Beaulieu A. How to Protect Privacy in a Datafied Society? *Philosophy & Technology*, 2022.

2. Wang X., Wu Y.C., Zhou M., Fu H. Beyond Surveillance: Privacy, Ethics, and Regulations in Face Recognition Technology. *Frontiers in Big Data*, 2024.

3. Simmler M., Canova G. Facial Recognition Technology in Law Enforcement: Regulating Data Analysis of Another Kind. *Computer Law & Security Review*, 2025.

4. Del-Real C., De Busser E., van den Berg B. A Systematic Literature Review of Security and Privacy by Design Principles, Norms, and Strategies for Digital Technologies. *International Review of Law, Computers & Technology*, 2025.
5. Lund-Tønnesen J. Digital Surveillance Governance: Understanding Developments in the Use of Personal Data in Public Sector Reform. *Public Management Review*, 2026.
6. Tical G.M. Facial Recognition and Biometric Systems: Benefits and Challenges for Law Enforcement. *Land Forces Academy Review*, 2025.
7. General Data Protection Regulation (GDPR).
8. European Union Artificial Intelligence Act (AI Act).
9. Universal Declaration of Human Rights.
10. International Covenant on Civil and Political Rights.
11. Cavoukian A. *Privacy by Design: The 7 Foundational Principles*. 2009.
12. *Digital Privacy and State Surveillance: An Indian Legal and Technological Perspective*. 2025.